

8. Українська педагогіка в персоналіях: у 2-х кн.: навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн.1. – 642 с.
9. Ушинський К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 2. – 492 с.
10. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М.: Правда, 1990. – 420 с.

УДК 37.01

I. В. СТРАЖНИКОВА

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНО-ПЕДАГОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ ВІТЧИЗНЯНИМИ ДОСЛІДНИКАМИ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розкрито науковий доробок сучасних науковців з проблеми фізичного виховання молоді в Західному регіоні України. Доведено, що передумови його розвитку визначаються сукупністю широкого кола чинників, науковці розглядають фізичне виховання як загальнодержавну проблему. Висвітлено методи і форми масовості фізкультурно-спортивного руху та його роль у розвитку професійного спорту й оздоровленні молоді. Проаналізовано узагальнення ідей і поглядів вітчизняних педагогів щодо виховання здорового способу життя в учнівській молоді.

Ключові слова: фізичне виховання, Західний регіон України, наукові студії.

И. В. СТРАЖНИКОВА

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ЗАПАДНОМ РЕГИОНЕ УКРАИНЫ ОТЕЧЕСТВЕННЫМИ ИССЛЕДОВАТЕЛЯМИ В КОНЦЕ ХХ - НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА

Раскрыты научные достижения современных ученых по проблеме физического воспитания молодежи в Западном регионе Украины. Доказано, что предпосылки его развития определяются совокупностью широкого круга факторов, ученые рассматривают физическое воспитание как общегосударственную проблему. Освещены методы и формы массовости физкультурно-спортивного движения и его роль в развитии профессионального спорта и оздоровления молодежи. Проанализированы обобщения идей и взглядов отечественных педагогов относительно воспитания здорового образа жизни в ученической молодежи.

Ключевые слова: физическое воспитание, Западный регион Украины, научные студии.

I. V. STRAZHNIKOVA

THE STUDING OF HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF PHYSICAL EDUCATION IN THE WESTERN REGION OF UKRAINE BY NATIVE SCIENTISTS AT THE END OF XX – THE BEGINNING OF XXI OF CENTURIES

The article reveals the scientific studies of the modern researchers on issue of physical education of Ukrainian youth in Western region. It is proved that preconditions of its development are determined by different factors; researchers study the physical education as national problem. The methods and forms of mass character of sporting motion and its role in the development of professional sport and the improvement of youth's health are presented. The author's generalizations of ideas of training the youth's healthy way of life are analyzed.

Keywords: physical education, Western region of Ukraine, scientific studios.

Тематика і дослідний процес більшості історично-педагогічних студій визначаються і будуються на основі змістових і ціннісних критеріїв градації системи виховання, котрі дозволяють визначати виховання розумове, моральне, громадянське, трудове, естетичне,

релігійне, фізичне, правове, екологічне й ін. Попри різні варіації й інші умовності такий підхід переважав у радянській та залишається домінуючим у сучасній вітчизняній педагогіці (В. Бабанський, І. Бех, М. Болдирев, О. Кононко, В. Петровський, М. Сметанський, Г. Щукіна та ін.). Вказані напрями виховання становлять окремі складні підсистеми із власними науковим інструментарієм та змістовим наповненням, що дає важливий ключ для аналізу присвяченої їм наукової літератури.

Вивчення наукового доробку з проблеми фізичного виховання молоді ускладнюється різними об'єктивно-суспільними суб'єктивно-теоретичними чинниками. Наукове осмислення фізичного виховання як феномена розпочалось у середині XIX ст., в сучасній історично-педагогічній літературі фігурують десятки його визначень [20], які акцентують на оптимізації фізичного розвитку людини, його ролі у задоволенні певних потреб особистості, єдності з іншими складовими її розвитку тощо. Таке розмаїття підходів позначається на характері й спрямованості регіонального виміру історично-педагогічних досліджень про розвиток фізичного виховання. Додаткові труднощі пов'язані з науковим інструментарієм, котрий, з одного боку, відповідає сучасним поняттям «фізична культура», «фізичне виховання», «фізкультурно-спортивна робота» тощо, а з іншого - зобов'язує зважати на термінологічні традиції, що побутували у науково-методичній літературі на західноукраїнських теренах в минулому.

Фізичне виховання вивчається у розрізі й на перетині різних наукових галузей: теорії та історії педагогіки, соціальної педагогіки, етнопедогогіки, теорії фізичного виховання і спорту, медицини (фізіологія, гігієна, реабілітація та ін.), історії, культурології тощо, які зі своїх позицій визначають його зміст, мету й інші параметри. Ця обставина ускладнює аналіз наукового доробку із вказаної проблеми, який, зауважимо, нерівномірно представляє розвиток фізичного виховання в окремих регіонах України. Значну увагу науковці приділили його розвитку в Буковині [1; 8; 24] і Галичині [2; 3; 21; 22], в загальноосвітніх школах Західної України [4; 7; 16]; щодо Волині й Закарпаття ця тема розроблена менше.

Доробок західноукраїнських педагогів з теорії і практики фізичного виховання молоді цілісно представлений у дисертації Е. Дорошенка [10], де це питання розглядається у загальноукраїнському контексті в період другої половини XIX - початку XX ст.

Загалом зазначений доробок окреслює головні підходи і загальну модель дослідження фізичного виховання учнівської молоді. Передумови розвитку цього виховання визначаються сукупністю широкого кола чинників: природно-кліматичні умови; вплив європейської педагогічної думки і практики тілесного загартування; зростання національної самосвідомості; процеси модернізації усіх сфер суспільного життя тощо. Науковці відстежують зміни, що відбулися наприкінці XIX - на початку XX ст. серед педагогів і громадськості в розуміння фізичної культури, яка вже не зводилася до набору фізичних вправ, а включала санітарно-гігієнічне забезпечення та комплекс заходів з підтримки фізичної активності людини. Фізичне виховання дітей стало розглядатися важливим компонентом становлення особистості, який не лише підтримує її життєдіяльність, а й зміцнює духовно, запобігає нервовому і розумовому перевантаженню. За таких умов точилися дискусії щодо змісту, методів, форм його проведення.

Розвиток фізичного виховання на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій третині XX ст. науковці розглядають як загальнодержавну проблему, котру регулювали спеціальні урядові й адміністративні органи та регламентували нормативні акти, що визначали зміст, методи, форми, засоби його здійснення у шкільних закладах різних типів. З таких позицій відзначимо роботу О. Цибанюк [24], яка, вивчаючи проблему управління системою фізичного виховання школярів в Буковині, розробила її структурну модель, розкрила функціонування її органів та кадрове і технічне забезпечення тощо. У праці В. Мужичка [16] здійснено порівняльний аналіз законодавчої бази фізкультурно-спортивної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл Буковини, Галичини та Закарпаття, показана її специфіка, що за міжвоєнного періоду зумовлювалася перебуванням у різних державно-політичних системах. З таких позицій науковці характеризують програмове й методичне забезпечення фізкультурно-спортивної роботи в школах, зіставляють альтернативні державним проекти і розробки українських педагогів, що містили національні компоненти фізичного виховання учнів.

Дослідники ґрунтовно розкрили програмове забезпечення, зміст і структуру уроків, спеціальних занять та позаурочних й позакласних форм фізичного виховання у початкових і середніх школах окремих регіонів. Пов'язані з цим процеси і явища показуються через призму творчого пошуку оптимальних підходів і шляхів їхнього оновлення, модернізації, що ускладнювалося через запровадження нових видів спорту: баскетболу, волейболу, боксу, боротьби, легкої атлетики, плавання тощо.

У наступній групі праць розвиток фізичної культури учнівської молоді розглядається на засадах соціальної педагогіки, котра фізичне виховання трактує передусім з позицій оздоровлення дітей, що перебувають під опікою соціально-педагогічних інституцій. Дослідження О. Вацеби [3], Б. Трофим'яка [21; 22] та інших науковців висвітлюють розвиток фізичної культури як складову організаційно-ідеологічного становлення західноукраїнського спортивного руху наприкінці XIX – до кінця 30-х років XX ст., до якого зараховують численні спеціалізовані тіловиховні (спортивні) товариства і клуби з різних видів спорту, а також молодіжні об'єднання, що переслідували широке коло виховних завдань. Вони забезпечили перехід від стихійних до організованих форм фізичного виховання та стали основою позашкільної роботи з молоддю. Розкриваючи арсенал методів і форм їх діяльності, вчені доводять масовість фізкультурно-спортивного руху та його роль у розвитку професійного спорту та масовому оздоровленні молоді.

Через більшість досліджень з проблеми фізичного виховання молоді наскрізь проходить народознавчий компонент, що проявляється у з'ясуванні ролі сім'ї, народних ігор, природних й інших засобів у загартуванні та оздоровленні молоді. Цікавою щодо цього є дисертація Г. Воробей [6] про народні ігри та забави у фізичному загартуванні молодших школярів Прикарпаття. Опираючись з етнографічні, психофізичні та інші критерії, дослідниця розробила класифікацію, розкрила феномен гарту як результат тілесно-духовних випробувань людини та на цій основі запропонувала власні модель і програму впровадження народних ігор і забав в сучасну вітчизняну систему початкової освіти.

Враховуючи стан і перспективи удосконалення фізичного виховання на початку XXI ст., логічною і доцільною є підготовка експериментальних досліджень з урахуванням регіонального компонента освіти. Відзначимо, наприклад, роботу М. Молнар [15], в якій показано, що фізичне виховання учнів молодшої школи органічно поєднує як загальнодержавні засади, так й етносоціальні, природно-кліматичні й інші особливості Закарпатського регіону, які визначають зміст і спрямованість комплексної стратегії формування здорового, фізично активного та морально й ідейно загартованого підростаючого покоління.

Узагальнюючі історично-педагогічні роботи, як і праці з теорії і методики фізичного виховання школярів [4; 21], відображають спільні та особливі риси його розвитку в Західному та Східному регіонах України. Підстави для зіставлення підходів у його вивченні дають праці про розвиток фізичного виховання молоді в Україні у міжвоєнний період [3; 10; 11; 18]. Попри різні суспільно-політичні умови та масштаби фізкультурно-спортивного руху, науковці зосереджують увагу на властивих йому процесах і явищах: його «мілітаризація» і державна зарегламентованість; прогалини у підготовці педагогічних кадрів; виняткова роль громадського чинника у розвитку масової фізкультури; її ідейна спрямованість, яка в одному разі проявлялася у формуванні національних, а в другому - радянських ідеалів, тощо. Зіставлення результатів цих досліджень спонукає до висновку, що фізичне виховання у Західному регіоні України виглядало змістовнішим, більш розмаїтим, позаяк розвивався за різних державно-політичних режимів під впливом західноєвропейського, внутрішнього міжетнічного й українського чинників.

Отже, у вивченні історично-педагогічних аспектів фізичного виховання у Західному регіоні України виразно домінують підходи, згідно з якими воно розглядається спеціально організованим процесом розвитку фізичних і морально-вольових якостей людини та оволодіння нею систематизованими знаннями, фізичними вправами і способами їх самостійного використання упродовж життя. В літературі переважає підхід до визначення мети фізичного виховання як задоволення потреби окремих державних систем чи етноспільнот у формуванні розвиненої, активної особистості, готової до продуктивної праці та захисту своєї Батьківщини.

Поряд із тілесним удосконаленням зміст фізичного виховання тісно пов'язувався із завданнями національного поступу. Дослідження засвідчують мінливість формальної сторони фізичної культури, що проявлялося у динамічній зміні систем рухів, видів фізичної підготовки, спорту і змагань, еволюції типів занять з фізичного виховання тощо.

Важливою складовою розвитку теорії і практики зарубіжної і вітчизняної фізичної культури та фізкультурно-спортивного виховання вважається формування здорового способу життя та культури здоров'я особистості. На межі XX-XXI ст. здоров'язберігаюча культура виокремилась у самостійну галузь знань. Її психолого-педагогічний, філософсько-соціологічний та медично-біологічний напрямками досліджуються через призму таких поширених понять, як «освіта здоров'я», «валеологічна освіта», «педагогіка здоров'я» та ін. Будучи тісно пов'язаними з іншими науковими напрямками, ці дефініції претендують на право номінувати окремі галузі педагогічної науки, покликані вивчати стан і розвиток теорії і практики навчання та виховання у здоров'ї на різних етапах людської життєдіяльності. Теоретико-методологічне обґрунтування вказаної проблеми сучасними ученими [5; 9; 14; 19] має важливе значення для аналізу присвяченої їй історично-педагогічної літератури.

Насамперед відзначимо докторську дисертацію М. Лук'янченка [14]. В контексті широкої історичної ретроспективи становлення і розвитку педагогіки здоров'я в Україні автор розкриває її головні здобутки на західноукраїнських землях, що пов'язані з розробкою національної системи виховання, у т. ч. фізичного (І. Боберський, О. Тисовський) та діяльністю молодіжних товариств «Пласт», «Сокіл», «Луг», «Січ». Цікавим є визначення «національно-демократичної» виховної ідеології педагогіки здоров'я у міжвоєнний період, яка полягала у пошуку нових форм навчання і виховання, здатних забезпечити формування ставлення до здоров'я як пріоритетної цінності. За змістовим наповненням вона протиставляється радянській моделі здоров'я, що нівелювала особистісні цінності на догоду ефемерним «прагненням трудящих мас».

До розробки вказаної теми О. Волошин [5] підходить з позиції розвитку валеологічної освіти на західноукраїнських землях у 20-30-х роках XX ст., ще раз підтвердивши, що у зазначений період її зміст майже ототожнювався з удосконаленням фізичного виховання. Оригінальними виглядають авторські узагальнення ідей і поглядів тодішніх педагогів на питання виховання здорового способу життя в учнівській молоді. Загалом дослідниця у традиційному аспекті з'ясовує зміст, методи, форми валеологічної освіти, акцентуючи на таких її напрямках, як антиалкогольний рух, діяльність молодіжних організацій і дошкільних літніх закладів, масове просвітництво тощо. Разом з тим ці питання вже достатньо висвітлювалися науковцями, зокрема, ґрунтовно досліджено західноукраїнський антиалкогольний рух [17], що становить цінний досвід мобілізації громадсько-педагогічних ініціатив на боротьбу за збереження здоров'я нації.

За останнє десятиліття активізувалося вивчення етнопедагогічного аспекту формування здорового способу життя учнівської молоді в Україні, зокрема і в її Західному регіоні наприкінці XIX - 30-х роках XX ст. Про це свідчать дисертаційні і монографічні роботи [12; 13; 19], численні статті. Науковці зосередилися на з'ясуванні змісту виховання здорового способу у навчальній, позакласній і позашкільній роботі, що поєднувала наукові знання та різні складники традиційно-звичаєвої культури українців: починаючи від піклування про чистоту і загартовування тіла й завершуючи традиціями рухової активності, засудження шкідливих звичок, дотримання раціонального харчування, додержання санітарно-гігієнічних норм тощо. Невід'ємними складовими таких студій є аналіз народознавчо-валеологічного компонента у навчальній літературі, а також в діяльності національних громадських організацій.

Таким чином, фізичне виховання учнівської молоді в Західному регіоні України вивчається сучасними вітчизняними дослідниками в поєднанні різних наукових галузей: теорії та історії педагогіки, етнопедагогіки, теорії фізичного виховання і спорту тощо. Науковці приділили найбільшу увагу його історичному розвитку в Буковині і Галичині, в загальноосвітніх школах Західної України загалом. Воно осмислювалося в різних тематичних ракурсах: через призму системи управління школою, з позицій соціальної педагогіки, народознавства тощо. Зі зміною наукової парадигми вивчення історії, теорії і практики фізичного виховання в сучасній педагогічній науці базовим у розумінні процесу формування особистості стає концепт

національного виховання. В його утвердженні ціннісне значення має осмислення досвіду минулого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук А. Історія фізичної культури і спорту на Буковині в австрійський період (1774–1914 рр.) / А. Андрійчук // Час. - 1994. - № 43. - С. 6; № 44. - С. 6.
2. Боднар Я. Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця ХІХ - початку ХХ століття (до 1939 р.): автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02 / Я. Боднар. - Львів, 2002. - 18 с.
3. Вацеба О. Науково-методична думка в галузі фізичного виховання і спорту в Україні (20–30-ті роки ХХ ст.) / О. Вацеба // Український спорт: показник книжкових видань з фізичного виховання і спорту в Україні (1922–1941); наук. ред. Б. Якимович. - Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. - С. 3–24.
4. Винничук О. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури: навч. посібник для вищих пед. навч. закладів / О. Винничук. - Тернопіль: Астон, 2001. - 402 с.
5. Волошин О. Р. Розвиток валеологічної освіти на західноукраїнських землях (1918–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Р. Волошин. - Дрогобич, 2012. - 20 с.
6. Воробей Г. В. Народні ігри та забави у фізичному загартуванні молодших школярів різних етнографічних груп Прикарпатського краю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. В. Воробей. - К., 1997. - 20 с.
7. Гах Р. В. Система фізичного виховання молоді в українських і польських загальноосвітніх школах (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Р. В. Гах. - Тернопіль, 2012. - 20 с.
8. Гнесь Н. О. Становлення і розвиток фізичного виховання учнів народних шкіл Буковини (1869–1918 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. О. Гнесь. - Івано-Франківськ, 2007. - 264 с.
9. Горащук В. П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / В. П. Горащук. - Харків, 2004. - 40 с.
10. Дорошенко Е. Ю. Теорія і практика фізичного виховання молоді у вітчизняній педагогіці другої половини ХІХ - початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е. Ю. Дорошенко. - Луганськ, 2001. - 20 с.
11. Компанієць Ю. А. Історико-педагогічний аспект розвитку системи фізичного виховання / Ю. А. Компанієць // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: Педагогічні науки. - 2006. - № 19. - Ч. II. - С. 130–140.
12. Левків В. І. Використання засобів української народної фізичної культури у фізичному вихованні дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02 / В. І. Левків. - Луцьк, 1998. - 17 с.
13. Литвин-Кіндратюк С. Народознавство та організація здорового способу життя школярів: монографія / С. Литвин-Кіндратюк, Б. Кіндратюк. - Івано-Франківськ: Плай, 1997. - 279 с.
14. Лук'янченко М. І. Теоретико-методологічні засади розвитку педагогіки здоров'я в Україні: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / М. І. Лук'янченко. - Луганськ, 2012. - 40 с.
15. Молнар М. В. Формування програмно-методичного забезпечення фізичного виховання у молодшій школі з урахуванням регіонального компоненту освіти (на прикладі Закарпатської області): дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02 / М. В. Молнар. - Львів, 2000. - 175 с.
16. Мужичок В. О. Педагогічні засади організації фізкультурно-спортивної роботи в загальноосвітніх школах Західної України (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. О. Мужичок. - Тернопіль, 2011. - 20 с.
17. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ - 30-х роках ХХ ст. / Б. Савчук. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. - 248 с.
18. Півень О. П. Розвиток фізичного виховання молоді в Україні (1917–1930 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. П. Півень. - Харків, 2004. - 20 с.
19. Сливка Л. В. Народні традиції у вихованні здорового способу життя учнів початкових шкіл Західної України (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. В. Сливка. - Івано-Франківськ, 2010. - 20 с.
20. Суценко Л. П. Фізичне виховання / Л. П. Суценко // Енциклопедія освіти / ред. В. Г. Кремінь. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - С. 957.
21. Трофим'як Б. Є. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. - перша пол. ХХ ст.) / Б. Є. Трофим'як. - Тернопіль: Економічна думка, 2001. - 694 с.